

УДК 111.6:168.009

DOI: 10.15587/2313-8416.2017.91142

МИСЛЕННЯ ЯК ДІЯЛЬНІСТЬ У ВИМІРАХ СМISЛУ ТА ІНТЕРПРЕТАЦІЇ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

© Н. В. Іванова

Розглянуто проблему мислення в контексті духовного освоєння соціокультурної дійсності. Показано, що смисл і розуміння предмета пізнання в процесі інтерпретації набуває соціокультурного змісту. Проведено аналіз символічних форм соціальної реальності. Доведено, що існування людини не лише у фізичному, але і у соціальному аспекті створює об'єктивну необхідність в інтерпретативній, тобто творчій мисленнєвій діяльності, спрямованій на символічний універсум

Ключові слова: мислення, діяльність, смисл, смислопокладання, інтерпретація, пізнання, інтенційність, символіка, соціальна реальність, творчість

1. Вступ

Людська діяльність в контексті людського буття і мислення має безпосереднє відношення до соціуму в цілому, можливостей його формування і розвитку. Але в термін «діяльність» вкладається різний смисл. Діяльність в світі соціокультурного існування завжди передбачає зусилля, діяльне начало насамперед в його духовному вимірі. Адже, воно повинно протистояти прагматично-споживацькому ставленню до життя, експлуатації природних інстинктів тощо. В даному сенсі діяльність не зводиться лише до предметно-інструментального виміру і пов'язана з певним смисловим наповненням життя людини. Тому її не можна звести тільки до цілереалізації та цілепокладання. Також помилкою було б зведення діяльності до однозначного позитивного «перероблення світу». Діяльність як зусилля, як творче начало завжди пов'язане із феноменом відповідальності перед суспільством.

Актуальність даного дослідження постає із самої сутності сучасного соціального буття людини, у якому її свідомість постійно постає в якості об'єкту політичних чи маркетингових маніпуляцій. Сучасному індивіду потрібні дієві інструменти для ефективного протистояння зовнішнім впливам та утримання статусу суб'єкта у мінливій соціальній дійсності.

2. Огляд літератури

Даній проблемі присвятили дослідження представники різних філософських шкіл і напрямків як минулого, так і сучасності [1–4]. Беззаперечним є той факт, що там, де мова йде про смисл – повинно бути діяльнісне мислення. Очевидно, що «діяння» (діяльність) як конструктивне начало в суспільстві вимагає насамперед осмислення людиною своєї відповідальності перед соціальною реальністю, у всезагальну цілісність якої індивід завжди буде включений в якості її структурного елементу. Саме така відповідальність покликана виступати основним стимулом активності зусиль життя в соціумі і в культурі. В свою чергу, «культура для свого існування (не говорячи вже про розвиток) вимагає певного постійного підживлення; інтелектуальної діяльності, своєчасного самоочищення, подолання самої себе тощо» [1]. В даній ситуації мислення (мислєдіяльність) повинно слугувати немовби зразком такої саморефлексії, а його носій –

«камертоном», за яким потрібно звіряти свої світовідчуття, ступінь вимогливості до себе, чіткості в усвідомленні і розумінні світу. Якщо поглянути на проблему ширше, то вся культура побудована на зусиллях життєвої енергії як діяльності. На визнанні того, що «людина тільки тоді фігурує як елемент порядку, коли вона сама перебуває в стані максимальної напруги всіх своїх сил» [1]. Тобто в системі активізації своєї діяльності.

Однак дана рефлексія позбавлена соціально-філософського аспекту, який є критично важливим в умовах сучасного українського суспільства, що трансформується. На нашу думку, в науковій літературі недостатньо такого аналізу мислення людини, яке актуалізується крізь призму смислу та інтерпретації. Тому дана робота присвячена саме дослідженню окресленої проблематики в руслі соціальної філософії.

3. Мета і завдання дослідження

Мета дослідження – висвітлити проблему мислення людини через призму соціальної реальності та у взаємозв'язку із феноменами смислу та інтерпретації.

Для досягнення поставленої мети були вирішені наступні задачі:

- експлікація поняття діяльності, смислу та інтерпретації;
- аналіз феномену мислення у взаємозв'язку із феноменами смислопокладання та інтерпретації;
- універсалізація отриманих на основі аналізу результатів у вигляді висновків.

4. Соціально-філософський аналіз діяльності мислення у вимірах смислу та інтерпретації

Очевидно, що експлікація поняття «діяльності» через відкритість і трансцендентність людського мислення щодо світу (в першу чергу світу культури) відрізняється від більш вузького і має широкі перспективи для розвитку. Зрозуміло, що поняття «діяльність» у смислі «відкритості» і «трансцендентності» людського буття і мислення в рамках «діяльнісного підходу» належить до специфіки соціуму в цілому, можливостей його формування і розвитку. Безвідносно до того, чи домінувало або не домінувало активне діяльнісне мислення в конкретних культурах і цивілізаціях. Але, зазначимо, в термін «діяльність» вкладається різний смисл.

Необхідно враховувати і концептуальну критику «діяльничного підходу», пов'язану з небезпечною його витлумачення в аспекті однобічного агресивно-насильницького активізму, по-перше, як до природного й соціального середовища, так і, по-друге, внутрішнього світу індивіда. Останній розглядається або може розглядатися в якості певного пасивного матеріалу, котрий виступає предметом світоглядно-ідеологічної обробки в мисленнєвій діяльності. Драматичний досвід сучасної цивілізації відчуває на собі всі руйнівні наслідки непродуманого і тому безвідповідального активізму, заснованого на мисленнєвих конструкціях епохи Просвітництва, які породили утопічні надії і «нещасливу свідомість». Зрозуміло, що сьогодні потрібно розпрощатися з ілюзіями однозначного позитивного «перероблення світу», – чи це природне середовище, чи то суспільні відносини, чи внутрішній світ індивідів – їх свідомість і мислення. Тому цілком виправдане і зрозуміле критичне і навіть негативне ставлення сучасного інтелектуалізму щодо активізму, який призведе до «деградації суспільства, деформації свідомості і мислення» [2].

Необхідно наголосити, що діяльність (робота) в світі культури, чи це ситуація історичної творчості (діяльність як відкрита система) або ж ситуація реалізації традиції, норм укоріненої соціокультурної парадигми (діяльність як замкнена система), завжди передбачає зусилля, діяльне начало насамперед в його духовному вимірі. Саме це начало повинно протистояти «лінії найменшого спротиву» прагматично-споживчого ставлення до життя, експлуатації природних інстинктів тощо. В даному контексті діяльність не зводиться лише до предметно-інструментальної і пов'язана з певним смисловим наповненням життя. Тому її не можна звести тільки до цілереалізації та цілепокладання, як слушно зазначає С. Б. Кримський. «Коли Ян Корчак, – продовжує він, – добровільно вибрав долю жертви нацистського крематорію, щоб залишитись до кінця зі своїми приреченими на смерть вихованцями; коли Л. Толстой покинув наприкінці життя свій маєток і відмовився від своєї власності та творчості, то це не було лише ефектом цілепокладання. В ситуаціях самопожертви та в героїчних вчинках людські цілі перетворюються, за думкою Г. Гегеля, у «безкінечні цілі», у маніфестацію духу. Як бачимо, тут діяльність визначається вже смислопокладанням» [5].

Разом з тим, людина, її життєтворчість в соціумі не зводиться тільки до своєї індивідуальної або суспільної діяльності. У ній знаходить вияв безмежне поле «можливостей, які не обов'язково здійснюються, бо не мають відповідних умов здійснення, а іноді і не призначаються для реалізації, бо уявляють за межові (захмарні) цінності ідеалів абсолюту, таїни чи «блакитної» мрії. У людини зона віртуального, медитативного, споглядального не менш значуща, і не менш об'ємна, ніж сфера діяльничного, практичного, утилітарного» [5]. Більше того, сама діяльність є неможливою поза мисленням, продуктивна активність якого створює перспективи, породжує мрії, переживання, фантазії та все інше, яке робить мислення творчим.

В системі духовно-практичного освоєння світу, що означає його осмислення і розуміння, спостерігається біполярність знакових засобів відносно образу і поняття. Ця співмірність поняття образу і навпаки робить звичним перехід їх одне в одне. Здатність об'єктів в системі духовно-практичного освоєння світу як процесу його осмислення виступати і як річ, і як знак, і як представлення іншої речі, робить можливим перетворення цих об'єктів в соціальні і культурні факти людської комунікації. Цей «феномен комунікативності істотний для розуміння природи духовно-практичного освоєння світу» [6]. Воно здійснюється через пізнавальну, інтелектуально-мисленнєву діяльність.

Потрібно враховувати також те, що в системі предметно-речовинного символізму об'єкти одержують текстову форму функціонування, або так звану «платонівську структуру». Маємо на увазі характерний для світогляду, етики, мистецтва та інших форм ціннісної свідомості; розгляд речей у відповідності до ідей та смислів, розуміння їх зафіксованими в чуттєвих та мисленнєвих феноменах неперехідних цінностей і норм. Внаслідок подібної символічної тотожності речей та ідей, аналогії форми і смислу в системі соціального світу, концептуалізованої через стратегії мислення, безпосередньо включається структура розуміння та інтуїції. Наявність в теоретико-раціональному освоєнні світу таких форм, як чуттєве втілення істини, як схеми розуміння та інтуїції, як способи функціонування загального, а також специфічної символізації та особливих видів взаємодії суб'єкта і об'єкта, свідчить про те, що даний процес освоєння дійсності певним чином пов'язаний із пізнавальним процесом, хоча й не зводиться до нього.

В такому вимірі пізнання як мислєдєяльність постає відмінним не лише від духовно-практичної діяльності, але і від пов'язаних з ним форм власне інтелектуальних (духовних) процесів. Це, насамперед, трактується, як результат осмислення процесу, події, факту тощо. Розуміння в якості процедури теоретичної діяльності дає результати, які оцінюються не в якості істини або помилки, а процесу осмислення. Але в такій позиції розуміння може бути поліваріативним, «встановлення істини не є плюралістичним процесом, а пов'язано з виключенням всіх варіантів, які відрізняються від результату, фіксованого експериментом або логічним доказом» [6].

Стосовно «розуміння», то воно виступає актом репрезентації смислу певних систем, в першу чергу теоретичних. В цьому відношенні завдання «розуміння» є не стільки розкриття «мислення про світ», яке оцінює істину і оману, скільки демонстрацію «мислення в світі». Тобто усвідомлення культурної онтології людського спілкування, міжособистісної комунікації, коли «речі розкривають свій смисловий потенціал, окреслений соціокультурним досвідом» [7]. Виокремлене поняття «смисловий потенціал» потрібно розглядати в контексті розкриття власне слова, або поняття «смысл». В ньому міститься поєднання мислення (думки) з певним іншим елементом, яким може бути мисленнєвий образ зовнішнього знаку. Смысл знаку, його ментальне значення – це інформація про означуваний предмет, будь-який інший

ментальний зміст, представлений знаком. Цей знак є тим елементом, який і може бути мисленнєвим образом зовнішньої реальності. В даному аспекті «смысл» може означати мислення, що існує разом з додатковим елементом – «ментальною формою знака» [8].

Даним модусом смислова сторона знаку не обмежується, це лише один з видів смислу, хоча його можна вважати базовим. Інший вид смислу проявляється, коли ми співставляємо інформаційний смысл, який утворює його зміст, з усім змістом відповідного референта. Тоді виявляється, що даний вид смислу представляє свій референт лише якоюсь певною частиною всього змісту, певну точку зору, певний особливий ракурс, аспект. Тобто референт представлений певним способом. В цьому аспекті смысл знаку – це те, в чому виражений конкретний спосіб означуваного. Іншими словами, смысл – це певний аспект змісту об'єкта, яким представлений даний об'єкт в мисленні. Завдяки такому виду смислу, означуваній предмет можна представити цілим рядом значень (характеристик), змістовно не схожих один з одним, хоча вони і не відносяться до одного і того ж предмету. «Завжди можливі висловлювання з різним смыслом, котрі відносяться до одного і того ж предмету» [3], – говорив Е. Гуссерль. Даний вид смислу обумовлює вибір зі всього змісту референта важливих у відповідній комунікативній ситуації знань, які характеризують властивість останнього. Таким чином, він (смысл) визначає характер змісту мислення, яке формується в даній ситуації, а тим самим і характер репрезентації цим мисленням (через слово) об'єкта.

Можна виокремити ще один вид смислу, в якому вбачається, окрім його змісту, ще й такі властивості, як мета, наміри того, хто висловлює свої думки, призначення сказаного (слова, висловленої думки). В даному контексті смысл є соціокультурним феноменом, який представляє собою комбінацію змістовного мислення та його інтенційності (спрямованості). Виявлення за допомогою описаного розуміння смислу такої його характеристики, як значимість, цінність, важливість для адресату, для інших феноменів дозволяє розповсюдити поняття «смыслу» на будь-які об'єкти оточуючої реальності. Досвід мисленнєвого пошуку «смыслу» в мовних знаках, в текстах орієнтує на здійснення такого пошуку і у відношенні до речей, предметів, явищ.

Важлива роль в розкритті смислового потенціалу того чи іншого об'єкта, явища належить інтерпретації. У вирішенні тих чи інших проблемних ситуацій інтерпретація виступає як мисленнєве моделювання, як спосіб мисленнєвих інтенцій на ту чи іншу систему знання для наділення її смыслом. В силу чого, якщо умовно уявити пізнання «вертикаллю» духовної діяльності, тобто як відношення між мисленням і буттям дійсності, то інтерпретація тоді постане «горизонталлю» цієї діяльності, осмисленим «відношенням однієї системи до іншої всередині самого знання, одного теоретичного рівня, або парадигми мислення, до іншої» [6], – підкреслює С. Б. Кримський.

Досвід культури філософського мислення показує, що інтерпретація не може бути представлена лише як логіко-методологічна процедура, оскільки існує як багатолікий феномен на різних рівнях со-

ціокультурного буття і розвитку суб'єкта. Принципово важливим для розуміння укоріненості інтерпретації в бутті є положення Е. Гуссерля про те, що «свідомість» (переживання) і реальне буття – це зовсім «не однаково влаштовані види буття, які мирно жили б один біля іншого, іноді «поєднуючись», іноді «взаємодіючи» один з одним... Між свідомістю і реальністю дійсно існує безліч смислів» [3]. Він наполягає на тому, що будь-яка реальність набуває для індивіда існування через «наділення смыслом», а та чи інша реальна єдність – це «єдність смислу», що передбачає мисленнєву діяльність, наділену певним смыслом.

В контексті осмислення зрозуміло, що абсолютна реальність неможлива, як неможливий «круглий квадрат». І це зовсім не означає, що стверджуючи подібне, ми перетворюємо світ на «суб'єктивну видимість» (Дж. Берклі). Світ як сукупність всіх реальностей, сама реальність зовсім не заперечується; вони зберігають всю повноту, як зберігає повноту геометричного існування квадрат, коли заперечується, що він круглий. Однак, з точки зору Е. Гуссерля, постає сама свідомість як простір, на якому здійснюється наділення смыслом. Воно – «буттєва сфера абсолютних джерел – доступно споглядальному дослідженню і несе на собі нескінченну повноту доступних чіткому баченню позицій, відмічених великою науковою гідністю» [3].

Необхідно нагадати, що споглядання як певний пізнавальний процес передбачає осмислення і наділення смыслом, адже реальність для свідомості не абсолютна, вона завжди наділена смыслами. Сама ж свідомість, як і мислення загалом в даному контексті абсолютні, оскільки постають як буттєва (онтологічна) сфера тих смислів, які задаються. В цьому контексті, смислопокладання і розшифровка смислів, які складають суть інтерпретаційної діяльності, розглядають Е. Гуссерлем в сфері свідомості і мислення, а реальність як інший тип буття існує через наділення його смыслом. Абсолютним в даній ситуації є те, що людське буття постає буттям усвідомленим, і в результаті завжди осмисленим, відрефлексованим, проінтерпретованим.

Свого часу на онтологічні аспекти інтерпретації особливу увагу звертав Ф. Ніцше, для якого людина «покладає перспективу». Тобто моделює світ, вимірює його мисленнєвою силою, формує, оцінює; саме розумне мислення постає як «інтерпретоване за схемою», від якої ми не можемо звільнитися, і цінність світу виявляється укоріненою в нашій (індивідуальній) інтерпретації. Завдяки інтерпретації завжди можна запропонувати нові смисли, «перспективи», адже не лише «схеми» дійсності, з якими має справу дослідник, але й сама дійсність відкриті для нескінчених мисленнєвих інтерпретацій. Здатність до інтерпретації обґрунтовується Ф. Ніцше як «невід'ємна фундаментальна властивість буття суб'єкта, його свідомості і мислення, як основоположний момент пізнання, поширення до життя і світу» [4]. В цілому інтерпретація постає тісно пов'язаною із фундаментальними проблемами людського буття в світі, причому в світі соціокультурного існування.

Інший, але не менш важливий аспект проблеми онтологічних передумов інтерпретації представлений у філософії «символічних форм» Е. Кассіра. З його точки зору людина живе не в традиційно установленому, а немовби в новому вимірі реальності – в «символічному універсумі». Він (символічний універсум) протистоїть реальності безпосередньо, але «занурений» в мовні форми, художні образи, міфічні символи, які надають наявному буттю певні нові значення і смисли. Він називає їх «формами людського буття», але при цьому має на увазі не просто відбитки наявної дійсності, пасивні відображення даного буття, а створенні людським мисленням головним чином інтелектуальні символи. Відповідно, «світ самостійно створених знаків і образів, наповнений самобутністю та первісною силою, протистоїть тому, що ми називаємо об'єктивною дійсністю, і домінує над нею» [9]. В цілому Е. Кассіра досліджує загальний характер символічних форм і формоутворення як проявлення духовного, інтелектуального через чуттєві «знаки» і «образи».

В контексті філософської герменевтики «поле» інтерпретації значно розширюється. Тепер вона не зводиться лише до методу роботи з текстами, а має справу з фундаментальними проблемами людського буття в світі. Інтерпретація елементів мови, слова також змінила свою природу. Для Г.-Г. Гадамера, мова – це універсальне середовище, в якому забобони і думки як «схеми досвіду» стають можливими для досягнення розуміння, і спосіб цього здійснення є інтерпретація. Мислитель допускає можливість багатьох інтерпретацій, що ставить проблему істини, «правильності», гіпотетичності інтерпретації; виходить, що питання про істину постає тепер питанням про проявлення буття для «розуміючого» буття. Отже, множинність і навіть конфлікт інтерпретацій є не недоліком, а достоїнством розуміння, яке виражає суть інтерпретації. В кожній інтерпретації розуміння передбачає осмислення в тій мірі, в якій осмислення розвиває розуміння.

З точки зору Г.-Г. Гадамера буття, яке може бути зрозуміле, є мова, і це не лише мова людей, але й мови природи, науки і мистецтва, зрештою мова, на якій «говорять» (виявляють себе) речі. Об'єктивна необхідність інтерпретації мовних (а також метафоричних) і символічних об'єктів, текстів укорінені в їх неповноті, незавершеності і багатозначності, в існуванні прихованих довербальних і до рефлексивних феноменів, наявних ідей, понять і одночасно забобонів. Експлікація, наступна інтерпретація цих елементів істотно змінюють розуміння смислів і значень об'єктів пізнання. Але, як підкреслює Г.-Г. Гадамер, «інтерпретатор не в змозі реалізувати повністю ідеал власної неучасті» [10], тому в інтерпретацію разом з історичним мисленням вхо-

дить і його «горизонт витлумачення». Тобто включаються і належні йому поняття та уявлення. В рамках концепції «комунікативної раціональності» цю думку підтримує також Ю. Хабермас. Він стверджує, що «світ традиційного смислу відкривається інтерпретатору тільки в ній мірі, в якій йому при цьому прояснюється одночасно його власний світ» [11]. Той, хто мислить, бачить і розуміє, встановлює комунікацію між двома світами.

5. Результати дослідження

Отже, інтерпретативна діяльність людини як суб'єкта мисленнєвої діяльності невід'ємна від її буття, котре, як вже зазначалося, є буттям в культурі, суспільстві. Воно постає, якщо осмислюється, в якості такого, що завжди витлумачене певним чином, і об'єктивна потреба у витлумаченні викликана не лише різними позиціями, «перспективами» у відношенні суб'єкта до світу в процесі його осмислення, але і безкінечною мінливістю самого світу. Для розуміння сутності інтерпретативної діяльності як діяльності мисленнєвої важливим є те, що людина не виходить до світу безпосередньо, а через символізм, знакові, в особливості мовні, об'єктивації – в цілому через «символічні універсуми». Вони в певному вимірі концептуалізують буття, оскільки увібрали різні області і аспекти значень, і задають предметні смисли, котрі вимагають свого витлумачення при здійсненні не лише пізнання, але і будь-якого виду діяльності. Увесь світ – природа, суспільство, культура – «твориться», здобуваючи смисли, включаючись у безмежний «смиловий світ», і, відповідно, «перебуваючи в цьому світі, осмислюючи його, спирається на ці смисли, «вписується» в них, проєктуючи їх на реальність, діючи у відповідності з ними, осмислюючи і витлумачуючи їх» [4]. Це означає, що сутність інтерпретації не зводиться до певної операційно-методологічної діяльності, а виходить за її межі в сферу фундаментальних основ пізнання і мислення.

6. Висновки

Таким чином, саме через діяльність мислення, пізнання символічного світу та наукового знання постає як духовне освоєння світу та соціальної реальності. Визнаючи істотну роль мислення як провідної форми символізму, філософія приходить до проблеми розуміння і розшифрування соціокультурних символів, пошуку смислу, що спонукає до аналізу проблем інтерпретації та її онтологічних передумов. Звернення до цих важливих для пізнавальної діяльності ідей дає вагомі аргументи для визнання того, що існування людини не лише у фізичному, але і у соціальному аспекті створює об'єктивну необхідність в інтерпретативній, тобто творчій мисленнєвій діяльності, спрямованій на символічний універсум.

Література

1. Мамардашвили, М. К. Как я понимаю философию [Текст] / М. К. Мамардашвили. – М.: Прогресс, 1992. – 416 с.
2. Швырев, В. С. О деятельностином подходе к истолкованию «феномена человека» [Текст] / В. С. Швырев // Вопросы философии. – 2001. – № 2. – С. 107–115.
3. Гуссерль, Э. Логические исследования. Картезианские размышления [Текст] / Э. Гуссерль. – М.: АСТ, 2000. – 752 с.
4. Микешина, Л. А. Философия познания [Текст] / Л. А. Микешина. – М.: Прогресс-Традиция, 2005. – 465 с.

5. Кримський, С. Б. Запити філософських смислів [Текст] / С. Б. Кримський. – К.: Парапан, 2003. – 240 с.
6. Крымский, С. Б. Философия как путь человечности и надежды [Текст] / С. Б. Крымский. – М.: Курс, 2000. – 380 с.
7. Бахтин, М. М. Эстетика словесного творчества [Текст] / М. М. Бахтин. – М.: Искусство, 1979. – 423 с.
8. Майданов, А. С. О смысле вообще и о смысле мифов особенно [Текст] / А. С. Майданов // Опыт и смысл. – М.: ИФРАН, 2014. – 203 с.
9. Кассирер, Э. Философия символических форм [Текст] / Э. Кассирер. – СПб.: Университетская книга, 2002. – 280 с.
10. Гадамер, Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики [Текст] / Х.-Г. Гадамер. – М.: Прогресс, 1988. – 704 с.
11. Хабермас, Ю. Познание и интерес [Текст] / Ю. Хабермас // Философия науки. – 1990. – № 1. – С. 94.

Рекомендовано до публікації: д-р філос. наук, професор Борніштейн Р. Є.

Дата надходження рукопису 20.01.2017

Іванова Наталія Володимирівна, кандидат філософських наук, доцент, завідувач відділення, Відділення «Дошкільне виховання», Луцький педагогічний коледж, пр. Волі, 36, м. Луцьк, Україна, 43010; кафедра філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, Україна, 65020

E-mail: iva.chumbas@gmail.com